

Kučerák, Ladislav

Populární učebnice politické ekonomie

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1961, vol. 10, iss. G5, pp. 185-188

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111445>

Access Date: 26. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

covat dosavadní průběh a formy světového obchodu z hlediska vzájemné výhodnosti a rovnoprávnosti jednajících stran. Názory na tuto otázku se různí, zpravidla se soudí, že směna na světovém kapitalistickém trhu je neekvivalentní. Nerovnocennost směny se v tomto případě zdůvodňuje tím, že v mezinárodním obchodě se směňují nestejná množství zpředmětnělé práce ve zboží, nebo tzv. cenovými nůžkami, nebo konečně nevyrovnaností platebních bilancí a přesuny v realizaci vytvořené nadhodnoty, k nimž dochází v důsledku přeměny tržní hodnoty ve výrobní ceny zboží. Mervart k této otázce podotýká v závěru druhé kapitoly, že „nelze směřovat ekvivalentnost směny jako projev působení zákona hodnoty na trhu ani s úsporou národní práce, ani s mírou zisku ze zálohovaného kapitálu, ani se saldem obchodní či platební bilance či s určitými cenovými relacemi skupin zboží.“

V třetí kapitole podává Mervartova kniha přehledný vývoj cen zahraničního obchodu socialistických zemí. Autor dosil podrobně popisuje historický proces vzniku a dále zvláště vývoje cen na světovém socialistickém trhu, což velmi úzce souvisí se vznikem a formováním světové socialistické soustavy vůbec. Tento proces Mervart sleduje až k vytvoření tzv. stop-cen, tj. světových cen ustrnulých na úrovni předválečné inflační konjunktury. Proces používání a úprav světových cen na světovém socialistickém trhu je poměrně složitý. Používá-li se totiž v obchodních vztazích mezi socialistickými zeměmi v podstatě světových cen (jejich velikost ovlivňují zatím socialistické země jen dosti výjimečně), pak je možno si položit otázku, zda cenové relace světových hodnot zboží, jež se projevují jako cenové nůžky, nepoškozují tak nebo onak socialistické země. Autor tu dospívá k závěru, že v těch případech, kdy jednotlivé země vycházejí z úrovně světových cen, jde v podstatě o směnu ekvivalentní. V budoucnu je třeba řešit problémy, „které vyplývají z relací světových hodnot zboží (...) nejprve v oblasti výroby, v oblasti specializace a kooperace výroby socialistických zemí. Ta se stane spolu se soustředěním investičních úvěrů základem rychlého růstu produktivity práce při zvyšujících se nárocích na její kvalifikaci ve všech výrobních odvětvích, takže jejich podíl na národním důchodu připadající na jednoho dělníka se nebude podstatně lišit“ (str. 203).

V závěru poukazuje Mervart na složitou, nicméně však reálnou otázku postupného vytváření vlastní cenové základny světového socialistického trhu.

Mervartova kniha jako celek (je to vlastně kandidátská dizertační práce) zdařile spojuje značnou odbornou erudici se solidním a velmi odpovědným přístupem k práci a proto zajisté nachází živou odezvu i očekávaný zájem u všech zájemců o ekonomickou propagandu a zejména u pracovníků zahraničního obchodu, jimž je především určena.

Zdeněk Kirš

Populární učebnice politické ekonomie

P. Nikitin; Politická ekonomie — populární učebnice, SNPL, Praha 1960, 301 stran.

Propaganda ekonomických poznatků, zejména politické ekonomie, zaujímá velmi důležité místo v ideologické práci v naší zemi. Marxistická politická ekonomie je důležitou součástí marxisticko-leninské teorie. Je mohutnou ideologickou zbraní proletariátu v jeho boji proti kapitalismu, za socialismus. Politická ekonomie vyjadřuje zájmy dělnické třídy i všech pokrokových sil lidstva, s vědeckou objektivitou sleduje a odhaluje ekonomické zákony rozvoje společnosti, vedoucích s historickou nutností k zániku kapitalismu a k vítězství socialismu.

Naši pracující projevují sami velký zájem o ekonomické vědy — v první řadě o politickou ekonomii. Je to zcela pochopitelné, neboť poprvé v historii se lidové masy staly aktivními tvůrci nového výrobního způsobu — socialismu. Dosavadní vývoj od konce druhé světové války ukazuje naše velké úspěchy. Těchto úspěchů bylo dosaženo díky zkušenostem převzatým ze Sovětského svazu, díky vyspělosti vedení naší komunistické strany a díky obětavé a nadšené práci našeho lidu. Tyto příčiny, které nám přinesly tak velká vítězství, by však v dalším mohutném rozvoji našeho hospodářství již nestačily, neboť v současné etapě je náš rozvoj závislý na ekonomické činnosti našich pracujících. Nستاčí několik set teoreticky vyspělých jedinců; je nutné, aby si všichni naši pracující osvojili základy politické ekonomie.

Zajistit tvůrčí rozvoj iniciativy pracujících znamená propagovat správné poznatky marxistické politické ekonomie tak, aby byly většině pracujících srozumitelné a potřebné, aby se mohli sami na vlastní zkušenosti poučit o jejich významu a prospěšnosti.

Propaganda ekonomických znalostí nabývá stále širšího charakteru. Znalosti v politické ekonomie a jiných ekonomických disciplín jsou přednášeny tisíci lektory ve všech místech naší vlasti. Máme organizovanou spoustu kroužků a seminářů politické ekonomie, ekonomiky průmyslu, ekonomiky zemědělství apod. v soustavě stranického i odborářského školení. V těchto kroužcích se učí desítky tisíc členů strany i bezpartijních — dělníků, úředníků, inženýrů, družstevníků a jiných. Na propagandě ekonomických znalostí se podílejí stovky pro-

pagandistů a lektorů, v jejichž řadách jsou vysokoškolsí učitelé, hospodářští pracovníci apod. Aktivní účast v této oblasti vyvíjí také Společnost pro šíření vědeckých a politických znalostí.

Chyběla nám však dosud populární učebnice, přístupná a lehce srozumitelná širokým vrstvám. Proto jsme s radostí uvítali český příklad knihy sovětského autora P. Nikitina *Politická ekonomie — populární učebnice*, který vydalo Státní nakladatelství politické literatury (Praha 1960, stran 301). Vydání této učebnice bylo již dávno očekáváno širokými masami, zejména účastníky základních forem školení. Je pravdou, že jsme již měli k dispozici učebnici politické ekonomie sestavenou kolektivem významných sovětských ekonomů, avšak ta byla poměrně obsáhlá, takže mohla do určité míry počtem stránek i odrazovat, a kromě toho je poměrně náročná.

V učebnici P. Nikitina jsou systematicky a populárně vyloženy základy politické ekonomie. Kniha je psána přístupnou formou, autor se kromě toho snaží ulehčit pochopení ekonomických problémů vhodnými příklady; k opakování látky pak mohou sloužit kontrolní otázky, které autor zařadil na konec každé kapitoly.

Učebnice se skládá z úvodu a dvou oddílů: Kapitalistický výrobní způsob a Socialistický výrobní způsob.

V úvodu, nazvaném „Co zkoumá politická ekonomie“, seznamuje autor čtenáře s nejzákladnějšími pojmy politické ekonomie, s nimiž tato věda operuje, dále zde dává marxistickoleninský výklad předmětu politické ekonomie, jako vědy o vývoji společensko-výrobních, tj. ekonomických vztahů mezi lidmi. V úvodu je také zařazen stručný přehled vývoje předkapitalistických formací.

První oddíl knihy, následující po tomto úvodu, je věnován základním otázkám teorie předmonopolistického kapitalismu a imperialismu. Protože kapitalistický výrobní způsob je nejrozvinutější formou zbožní výroby, zasahuje tento oddíl kapitola „Zbožní výroba. Zboží a peníze.“ Autor populárně a srozumitelně vysvětluje poměrně obtížné pojmy, jako hodnota, abstraktní práce apod. Působení zákona hodnoty, který podřizuje svým požadavkům činnost lidí, je dobře ilustrováno úryvkem z knihy M. Iljina. Kapitola je zakončena rozborem zbožného fetišismu.

Druhá kapitola „Kapitál a nadhodnota. Mzda za kapitalismu“ vyzdvihuje ústřední problém Marxova rozboru kapitalistického výrobního způsobu — teorie nadhodnoty. Ukazuje, že základem výrobních vztahů v buržoazní společnosti je soukromé vlastnictví kapitalistů, které není založeno na vlastní práci a kterého se používá k vykořisťování námezdně pracujících. A právě vykořisťování proletariátu buržoazii je hlavním příznakem kapitalismu. Výroba nadhodnoty je jediným cílem kapitalistické výroby. Zákon nadhodnoty určuje charakter rozvoje kapitalistické výroby i oběhu a nakonec přivádí kapitalismus k jeho nevyhnutelnému historickému zániku. Poznání skutečné povahy kapitalistických výrobních vztahů je ztíženo tím, že navenek se jeví jinak — nadhodnota jako plod kapitálu, mzda jako plat za vykonanou práci, kapitál jako věc (výrobní prostředky a peníze). Ve skutečnosti, jak je v učebnici správně vysvětleno, zdrojem nadhodnoty je nezaplacená práce, mzda je peněžním vyjádřením hodnoty pracovní síly a kapitál není věcí, ale společenským vztahem.

Názorné příklady, v této kapitole vhodně napomáhají pochopit teoretické otázky, jako např. proces zhodnocovací. V kapitole je také výklad vzniku a vývoje kapitalismu.

Ve třetí kapitole „Akumulace kapitálu a zbídačování proletariátu“ je podán rozbor kapitalistické akumulace, jejího charakteru a zákonitosti. Akumulace vede ke koncentraci a centralizaci kapitálu, k soustřeďování stále většího bohatství v rukou kapitalistických magnátů, zatímco na druhé straně roste nezaměstnanost, bída a poroba pracujících. Akumulace kapitálu vede k neustálému prohlubování a zaostrování základního rozporu kapitalismu — rozporu mezi společenským charakterem výroby a soukromokapitalistickým přivlastňováním — jehož jediným řešením je odstranění kapitalistických výrobních vztahů.

Ve IV. kapitole přechází autor k otázkám koloběhu kapitálu, přeměny zisku v průměrný zisk a hodnotu a výrobní cenu, k otázkám obchodního a zápůjčního kapitálu, obchodního zisku, úroku a pozemkové renty. Je zde také vysvětlena otázka akciových společností a v souvislosti s tím provedena kritika tzv. teorie demokratizace kapitálu, rozšiřované buržoazními ekonomy. Podle této teorie se s rozvojem akciové formy podniků mění povaha kapitalismu — každý pracující, který si koupí akcii, stává se spoluvlastníkem akciové společnosti, stává se tedy kapitalistou. Ve skutečnosti však pracující nemají a ani nemohou mít na řízení akciového podniku žádný vliv.

Kapitola V., zabývající se reprodukcí společenského kapitálu a hospodářskými krizemi, vysvětluje teorii reprodukce a vyzdvihuje poučku o nutnosti přednostního růstu výroby výrobních prostředků ve srovnání s výrobou spotřebních předmětů, platnou nejen pro repro-

dukcí kapitalistickou, ale i pro každou jinou rozšířenou reprodukci. Za podmínek kapitalistické výroby se realizace společenského produktu uskutečňuje s neustálými výkyvy, které se s rozvojem kapitalismu zesilují. Základní rozpor kapitalismu je pak základním momentem hospodářských krizí z nadvýroby.

Některé problémy vysvětlované v této kapitole, např. podmínky realizace za rozšířené reprodukce, budou pravděpodobně zpočátku působit čtenářům určité obtíže v pochopení. Autor se však vynasázel podat je co nejsrozumitelněji, a tak nezbude, než se k nim po čase vrátit, neboť průběh dalšího studia je umožní lépe pochopit. Podobně tomu pravděpodobně bude i s některými jinými pojmy v předcházejících kapitolách.

Poslední dvě kapitoly prvního oddílu jsou věnovány problémům imperialismu a všeobecné krize kapitalismu. Teoretické studium těchto otázek má nesmírný praktický význam — pomůže našim pracovníkům hlouběji pochopit otázky mezinárodního hospodářského i politického života — bude pro ně v určitém smyslu kompasem, umožňujícím jim orientaci v dnešní mezinárodní situaci.

Nezbytným doplňkem k hlubšímu pochopení otázek obsažených zejména v poslední kapitole je Prohlášení komunistických a dělnických stran, přijaté na poradě představitelů těchto stran v Moskvě v listopadu 1960.

Druhá polovina učebnice je věnována výkladu politické ekonomie socialismu. Rozpracování a systematický výklad ekonomických problémů socialismu je poměrně složitý úkol. Možno však říci, že autor úspěšně vyložil to nejzákladnější, co je o těchto otázkách v pracích klasiků marxismu-leninismu, v resolucích KSSS i v pracích vedoucích sovětských činitelů. Je samozřejmé, že všechny teoretické otázky nemohou být ještě stejně hluboce zpracovány, neboť mnohé z nich si vyžadují další zkoumání na základě zkušeností v SSSR a lidovědemokratických zemích.

V rozvržení problémů do jednotlivých kapitol provádí autor určité změny ve srovnání s dosavadním programem předmětu politické ekonomie. Tyto změny byly zřejmě učiněny na základě nashromážděných zkušeností. Kromě toho se zde také projevuje snaha přiblížit kurs politické ekonomie více hospodářské praxi a umožnit tak lepší pochopení ekonomických opatření strany a vlády. Toto rozvržení bude také lépe vyhovovat úloze poskytnout základ pro studium speciálních ekonomik. Proto z dosavadních samostatných témat byly v některých případech vytvořeny větší celky, které dávají možnost všestrannějšího rozboru daného problému. Např. obchod za socialismu je připojen ke kapitole o zboží výrobě za socialismu, základní ekonomický zákon ke kapitole charakterizující socialistický výrobní způsob. Tyto změny jsou jistě vhodné. Za méně šťastný zásah ovšem pokládáme rozdělení dosud samostatné kapitoly o socialistickém zemědělství na jednotlivé problémy, které jsou pak připojeny k různým kapitolám. Dochází zde tím k vzájemnému odtržení problémů týkajících se dnes tak důležitého odvětví národního hospodářství, jako je zemědělství.

Překlad učebnice byl v tomto druhém oddílu opatřen poznámkami české redakce, které slouží jako ilustrace k jednotlivým problémům z naší praxe; je využito stranických dokumentů, směrnic strany a vlády, statistik apod. To jistě velmi pomůže našemu čtenáři v chápání otázek naší hospodářské politiky.

Výklad socialistického výrobního způsobu začíná autor rozбором ekonomických otázek přechodného období od kapitalismu k socialismu. Hovoří se zde o nutnosti přechodného období od kapitalismu k socialismu, o obecných zákonitostech tohoto období. Vychází se přitom z Deklarace z listopadu 1957, ve které jsou zobecněny zkušenosti komunistických a dělnických stran socialistických zemí.

Obecnou charakteristikou socialistického výrobního způsobu — o které se hovoří v kapitole IX — začíná autor objasněním materiálně výrobní základny socialismu. Je to cenný pokus představit ve zkratce výrobní síly, o které se opírá rozvoj socialistického národního hospodářství, a cesty jejich dalšího vývoje. Dále je v kapitole vysvětleno společenské vlastnictví výrobních prostředků jako základna výrobních vztahů za socialismu.

Jednou z rozhodujících předností socialistického zřízení před kapitalistickým zřízením je plánovitě řízení národního hospodářství. Tuto přednost také prakticky potvrzují naše úspěchy v rozvoji národního hospodářství. Otázky plánovitěho rozvoje soustřeďují na sebe velkou pozornost, neboť vstupujeme do prvního roku naší třetí pětiletky, o jejichž úkolech se hovoří na všech pracovištích. Proto bude studium desáté kapitoly, která se zabývá těmito otázkami, dobrým základem pro pochopení zásad plánování našeho národního hospodářství.

V XI. kapitole zabývá se autor charakterem společenské práce za socialismu. Kromě toho je v této kapitole formulován důležitý ekonomický zákon socialismu — zákon neustálého růstu produktivity práce. Praktický význam této otázky nejlépe vyplývá přímo ze směrnic

k naší třetí pětiletce, podle nichž se má plánovitého vzrůstu výroby dosáhnout především růstem produktivity práce.

Významná je i XII. kapitola o zbožní výrobě, penězích a obchodu za socialismu, neboť řeší problémy týkající se našeho každodenního života, jako otázku cen, peněz, obchodu v socialistické společnosti apod.

Neméně zajímavé problémy se řeší v kapitole XIII., pojednávající o rozdělování podle práce a odměně za práci v socialismu. Otázku organizace a forem odměňování za socialismu bude však dnes nutno doplnit studiem materiálů o změnách v odměňování v družstvech, kde se zavádí tzv. peněžní odměňování.

Důležitou součástí následující kapitoly o chozrasčotu je vysvětlení otázky hospodárnosti a jejího významu. Z tohoto hlediska nabývá významu správné uplatňování chozrasčotu, který je důležitým nástrojem uskutečňování hospodárnosti. Kromě otázek chozrasčotu jsou v této kapitole ještě zkoumány problémy vlastních nákladů a velkoobchodní ceny průmyslových výrobků. Vhodným doplňkem této kapitoly je ta část, ve které se pojednává o chozrasčotu zemědělských družstev, neboť jak známo, donedávna se soudilo, že chozrasčot nelze v zemědělských družstvech uplatňovat.

Prvá část XV. kapitoly, pojednávající o socialistické reprodukci a národním důchodu, je dobře skloubena, vyniká uceleností a hutností. To však nelze říci o části druhé — seznamující s finanční a úvěrovou soustavou za socialismu — která, přes snahu autora vhodně navázat na část prvou, budí dojem určitého dodatku. Domníváme se, že otázka financí a úvěru by si zasluhovala poněkud širšího zpracování a samostatné kapitoly.

Předposlední kapitola je věnována otázkám světové socialistické soustavy hospodářské. Velkého významu dnes nabývá poslední část této kapitoly, ve které se hovoří o mírovém soužití a hospodářském soutěžení dvou světových soustav, neboť nám napomáhá odpovědět si správně na některé otázky o současné situaci. Škoda, že právě tuto kapitolu česká redakce nedoplnila daty a poznámkou o místu i úloze ČSSR v hospodářském soutěžení.

Kapitola XVII., kterou je kniha uzavírána, pojednává o problému postupného přechodu od socialismu ke komunismu. Kapitola je svým obsahem velmi zdařilá: jsou v ní načrtnuty směle perspektivy komunistické společnosti. Autor vychází z programu výstavby, který vypracoval XXI. sjezd KSSS a rozebírá také poučtu z tohoto sjezdu o možnosti více-méně současného přechodu všech socialistických zemí ke komunismu.

Závěrem je možno konstatovat, že vydání tohoto českého překladu má velký význam, neboť pomáhá čtenářům proniknout pod povrch ekonomických procesů, obeznámí se s jejich podstatou a tak se i lépe orientovat v problematice hospodářské výstavby v naší republice i v soudobém vývoji mezinárodní situace.

Ladislav Kučerák

Ke kritice sociologických teorií „elity“

Při kritice současné západní sociologie si marxistická literatura všimla zejména těch teorií, které přímo či nepřímo popírají platnost Marxovy teorie tříd pro současnou dobu. Věnovala proto převážně pozornost teoriím o tzv. „nové střední třídě“, jak je zejména zřetelně formulována v práci K. Mayera „Nedávné změny v třídní struktuře Spojených států“ (Transaction of the Third World Congress of Sociology, vol. III—IV, 1956, str. 66 a n.).

Poměrně malá pozornost byla však až dosud věnována dosti rozšířeným názorům o nutnosti „vlády elity“. Již proto je nutno kladně hodnotit studii Ernsta Gottschlinga „Herrschaft der Elite?“ (VEB, Berlín, 1958), která podává ucelený přehled těchto názorů, jak se projevují v soudobé západoněmecké sociologické literatuře. Autor ukazuje nejdříve, jak právě tyto teorie o vládě „elity“ sledují jasně politický záměr tím, že se snaží líčit Bundesrepubliku jako stát vlády „elity“ ve srovnání se situací v NDR, kde vládne „masa“ a je potlačována role osobnosti.

Gottschling přesvědčivě ukazuje, jak teorie „vlády elity“ byly i v minulosti kladně přijímány v Německu, i to, jak silně postupovaly celou nacionálně socialistickou ideologií. A to nejen — což je poměrně známé — v podobě vlády „elitního národa“ — nad méněcennými národy ostatními, ale i v podobě preferování členů NSDAP jako „elity elity“, lidí „vybranych“ z „elitního národa“. Není proto náhoda, že jedním ze současných stoupenců teorie o „vládě elity“ je bývalý SA-man, dnes říšský ministr G. Schröder, který na toto téma přednesl řadu přednášek, např. na Evangelické akademii v Bad Boll v r. 1955.

Autor studie se poté zabývá teoretickými kořeny těchto názorů. Z přírodovědeckých prací